

LENGYEL ANDRÁS

A négerkedő Kosztolányi

1

Kosztolányi Dezső 1933–34-ben írott, emlékeztető följegyzéseit tartalmazó *Napló*jában van egy érdekes, de mind ez ideig kevés figyelemre méltatott bejegyzés: „*Esti és Havas*. Havas, a műkedvelő darabot írat velünk (Horváth)” (Kosztolányi 1985. 27.). E bejegyzés fölött egy *N* betű is olvasható, egyértelmű tehát, hogy e szöveg novellatémát rögzít – az írás egyike lett volna az önéletrajzi ihletésű *Esti*-novelláknak. S bár ma már tudjuk, ez az ötlet nem realizálódott, a novella nem készült el, maga az emlék később is foglalkoztatta az író – a *Napló* egy másik helyén legalábbis újra rögzítette az esetet: „*Novella*. Havas, a műkedvelő. Ugratás. Horvát Henrik” (Kosztolányi 1985. 33.). Sajnos, mindkét bejegyzés szűkszavú, Kosztolányi csak önmaga számára, emlékeztetőként jegyezte föl a történeteket, így az a mai olvasó számára meglehetősen enigmatikus. Szerencsére a *Napló* sajtó alá rendezői rájöttek, mire utalnak Kosztolányi szavai: „Az esetet Kosztolányiné és Füst Milán is feleleveníti emlékezésében. Kosztolányi Dezső és barátja, Horvát Henrik jó fizetség ellenében elvállalja, hogy »egy Havas nevű ipari főrend« ötletét színpadra alkalmazzák, megtartva azt a látszatot, mintha a színdarab Havas önálló munkája lenne” (Kelevész–Kovács 1985. 110.).

A Kosztolányi-életrajz szóban forgó epizódja azonban még így sem tekinthető tisztázottnak; számos kérdés nyitva maradt. Mindenekelőtt: ki volt ez a bizonyos Havas, melyik művéről van szó (azaz melyiket írta meg helyette Kosztolányi és Horvát), s egyáltalán: mikor történt mindez?

A *Napló* sajtó alá rendezői a szakma szabályai szerint megadják Kosztolányiné és Füst idevonatkozó emlékezéseinek könyvészeti adatait, így lehetővé válik, hogy kicsit közelebről is szemügyre vegyük azt, amit Kosztolányi életének e két közeli szemtanúja az esetről tudott, pontosabban, amit elmondhatónak vélt. A rövidebb, ám tárgyyszerűbb leírás a Kosztolányinéé. Ő, a háborús évekről írva, pénztelenségüket bemutatva a következőket mondja el:

„Megesik, hogy alig van annyi pénzünk, amennyi a másnapi főzésre elegendő, s ő [ti. Kosztolányi] utolsó koronájáért játékot vesz a kicsinek [ti. Ádámkának], reggel pedig vidáman szalad pénz után. A legsajátságosabb pénzforrások fakadnak ebben az időben. Egy idősebb tekintélyes úr egyszer fölkeresi őt, s azzal áll elő, hogy drámát írt, történelmi drámát, a Nemzeti Színházban szeretné előadatni, s azt akarná, hogy a jó nevű író [ti. Kosztolányi] megfésülje, színpadképpé tegye a darabot. A színdarab reménytelen, értelmetlen zagyvaság, de az öregúr legjobbkor jött, mert nagy pénzsűkékben vagyunk.

Díde egy barátját, H. Henriket belevonja a mókás pénzszerző játékba és ketten együtt vállalják a munkát.

A gazdag, tekintélyes öregúrnak az a kívánsága, hogy az átdolgozók a háttérben maradjanak, s ő a maga nevében szerepelhessen. Didének is ez lett volna egyetlen kikötése. Kegyesen elfogadja a föltételt. A drámához verses prológust kell írni, s az egészet párbeszédbe, folyamatos jelenetekbe tömöríteni. A címlapon ez legyen: »Írta: H. R. Átdolgozta: ***«.

A Három csillag, a két jómadár, zsebkendőbe rejtí arcát, zokog a nevetéstől.

– Milyen szép ez a meghatottság, köszönöm – rázza a kezüket igazi könnyekkel a szemében a gyermeteg lelkű megbízó.

A prológust az uram írja, gördülő, kecses rímekben, a kezetlen-lábatlan történelmi drámát H. H. tűzdeli meg hajmeresztő ötletekkel. Több mint egy évig kacagnak és pénzelnek ezen a soha színre nem kerülő színdarabon.

A hivatalos irodalom egyik tekintélye [Pekár Gyula], ugyanaz, aki annak idején a harctérre küldte a fiatal költőt [ti. Kosztolányit], s aki egyébként a Kosztolányi-versekre orrát fintorgatja, most ennek a fél kézzel, csúfondárosan lekent prológusnak ismeretlen szerzőjét lelkesen magasztalja” (Kosztolányiné 2004. 226–227.).

Jó és plasztikus leírás ez, sok minden kiderül belőle, de a történet szereplőit, így a megbízót is láthatóan tapintattal kezeli: Horvát Henrik nevét csak H. Henrikként, majd H. H.-ként adja meg, a „tekintélyes öreg úr” nevét pedig szintén csak két betűvel – H. R. – jelöli. S nem árulja el a mű címét, hozzáférhetőségének adatait sem, bár utóbbiról fontos mozzanatokot rögzít (történelmi dráma, három csillag, prológus stb.).

Füst Milán leírása sok szempontból más. Ő, Kosztolányit jellemzendő, már évtizedekkel az esemény után, anekdotikusan poentírozó elbeszélést kanyarít, s emlékezése jórészt előadásmódja természetéhez igazodik. Leghatásosabb részletei alighanem a fikcionalizálódás dokumentumai. De – Kosztolányiné emlékezéséhez képest – néhány ponton többletinformációt ad, s bizonyos megjegyzései kétségtelenné teszik, hogy nem Kosztolányiné könyvét kivonatolja és „díszíti föl”. Sőt, a „művet” is ismerte.

Mit mond Füst? Az egyik releváns információja az ügy kontextusához szolgáltat adalékokat. „Hogy »nagy« politikusaink az első háború alatt mi minden terveket forgattak elméjükben, erre se térhetek rá. Legyen elég ebből annyi, hogy Andrássy Gyula Belgrádnak, vagyis Nándorfehérvárnak Magyarországhoz való csatolásáról álmodozott, s ettől persze vérszemet kaptak a többiek is. Így egy Havas nevű ipari főrend fejébe vette, hogy Dalmáciát is vissza kell csatolni Magyarországhoz, s e nagy gondolatának persze propagandát is akart csinálni. Kieszelte tehát a következőket: e tárgyban történelmi drámát kellene írni Kálmán királyról, s ezt a Nemzeti Színházban elő kellene adatni. Ő akarná írni persze, csak hogy, valljuk meg őszintén, ő nem tud ilyet – mondjuk úgy, hogy nincs elég gyakorlata ehhez. Írja meg tehát Kosztolányi. S a színlapon majd ez lesz: írta Havas (keresztnevét már elfelejtettem), színre alkalmazta (s e szónál nagyon csücsörítette picit száját), egyszóval színre alkalmazta: három csillag. (S még az ujjával is kirajzolta a három csillagot a levegőben.)” (Füst 1986. 76–77.) Amit Füst Kosztolányi reakciójáról, Horvát Henrik csatlakozásáról s magáról az „átdolgozó” munkáról ír, az lényegét tekintve egyezik a Kosztolányiné leírásával, részleteit – „díszítéseit” – illetően azonban bizonyosan anekdotikusra kihegyezett fikció ez – számunkra tehát most kevésbé érdekes. (Az az állítása például, miszerint az egész munkát Kosztolányi és Horvát egyetlen éjszaka végezték el, nemcsak Kosztolányiné közlésének ismeretében tekinthető komolytalannak, de logikailag is képte-

lenség [vö. Füst 1986. 77–78.]. Az elbeszél stori menete, ismételjük meg, inkább jellemző Füst előadásmódjára, mint a kikövetkeztethető valóságos eseménytörténetre.) Az az adata, hogy a munkáért *ezer korona* járt, persze valószínűleg hiteles, de – sajnos – ez sem ellenőrizhető. Csak föltételezhetjük, hogy ha Kosztolányi (s Horvát) belement ebbe a „játékba”, csakugyan megfizették magukat. Ugyancsak ellenőrizhetetlen Füstnek az a megjegyzése is, hogy a „főszerző” Horvát lett volna. A sírásnak álcázott röhögésről, mint reakcióról, azonban, akár csak Kosztolányiné, ő is beszél. Ez tehát a jelek szerint a történet legemlékezetesebbnek bizonyult mozzanata.

Az igazán fontos név azonban Füst elbeszélésében a záró bekezdés: „S hogy el ne felejtsem, a dráma aztán nyomtatásban csakugyan megjelent, címlapján a három csillaggal, sőt egy időben a főrend oda nyilatkozott, hogy a színház az államérdekre való tekintettel elő is fogja adni. Ennek persze mindnyájan örültünk” (Füst 1986. 80.).

Ha Kosztolányiné és Füst adatait az „ipari főrend”-re koncentrálnak összegezzük, néhány dolog többé-kevésbé máris bizonyosnak látszik. A „megrendelő” egy Havas R. nevű „műkedvelő” volt, aki az első világháború éveiben politikai indítékból akart drámaíróként föllépni, s műve, amely történelmi témát dolgozott föl, végül, „átdolgozott” formában valamikor utóbb nyomtatásban is megjelent.

A kérdés csak az: mi volt a „szerző” teljes neve, s melyik művéről van szó?

2

Ha igaz az, amit Füst Milán ír, s a Kosztolányié által „átdolgozott” mű Havas neve alatt könyvalakban, nyomtatásban is megjelent, a „szerző” és a mű azonosítása nem megoldhatatlan feladat. Bibliográfiákban, könyvkatalógusokban meg kell találnunk ennyi adat alapján, s valahol lennie kell belőle legalább egy példánynak is.

Nos, rövidre fogva a keresés történetét, így is van; a mű azonosítható. A „szerző” neve: Havass Rezső dr., a mű címe: *Fényben... Három magyar-dalmát történelmi kép. Színmű. Színre alkalmazta: *** *** (azaz: kétszer három csillag). A kiadó a Magyar Adria Egyesület, amely nem a háború alatt, hanem később, 1924-ben, Budapesten jelentette meg. Terjedelme 98 oldal (maga a könyv kis formátumú, gerincmagassága 19 cm). *Címleírása* benne van a *Magyar Könyvészet* vonatkozó kötetében (1980), amely az OSZK-beli példány raktári jelzetét is megadja. Magam az SZTE Egyetemi Könyvtár példányát vettem kézbe; ez – a címlapon levő tulajdonosi bejegyzés szerint – eredetileg Márki Sándor professzor példánya volt.

De mi bizonyítja, hogy megtaláltuk a bennünket érdeklő művet? Aki kézbeveszi a könyvet, az azonosítást evidensnek veszi, mégis röviden nem árt összefoglalni az azonosítás bizonyítékait. A név, láthatjuk, egyeznek: a H. R. szignó és a Havas név egybevág a megtalált könyv „szerzőjének”, Havass Rezsőnek (1852–1927) nevével. (A két ss a kiejtésben nem jelenik meg, csak funkciótlán, „hagyományörző” írásmódról van szó, s Havass nevét mind Kosztolányi, mind a többi emlékező inkább csak hallották, illetve kimondták, semmint olvasták. Az íráskép tehát nem rögzült bennük.) Maga Havass megfelel annak a leírásnak, amelyet róla Kosztolányiné és Füst Milán ad: 1852-ben született, az első világháború idején már több mint hatvan éves volt. 1902-ben királyi, 1913-ban udvari tanácsosi címet kapott, illik tehát rá a (némileg pongyola) minősítés: „főrend”. A biztosítási szakmában dolgozott, s nemcsak földrajzi szakíróként volt jelen a nyilvánosságban, de jól

dekorált közéleti emberként is – posztjait a lexikonok regisztrálják. Történeti érdeklődése, Dalmácia iránti „vonzalma” is jól dokumentálható. Ide vágó írásait felsorolja a Gulyás Pál-féle *Magyar írók élete és művei* vonatkozó kötete, sőt a Révai Nagy Lexikona 9. kötete azt is elmondja róla, hogy: „Magyar, német és olasz folyóiratokban és napilapokban számos tanulmányt tett közzé, melyek közül kiemelkednek a Dalmáciára vonatkozó és annak Magyarországhoz való visszacsatolását sürgető iratai. 1907-ben Dalmácia visszacsatolása érdekében a képviselőházhoz kérvényt adott be, melyet 39 törvényhatóság felirattal támogatott” (Révai Nagy Lexikona 9. 613.). Az, hogy dalmátérdeklődését irodalmilag is kifejezte, szintén dokumentálható: Gulyás Pál szerint „Dalmácia c. darabját” 1904-ben mutatta be „a budapesti Uránia tudományos színház” (Gulyás 1993. 858.), majd 111 illusztrációval 1906-ban is megjelent egy *Dalmácia* című munkája, amely utóbb (1909) az Eggenberger-féle útikönyvek egyik füzeté lett. S maga a föllelt mű is passzol Kosztolányiné és Füst leírásához. A címlapon, nagyon jellemzően, ezt olvashatjuk: *Fényben... / Három magyar-dalmát történeti kép. / Színmű / Írta Dr. Havass Rezső / Színre alkalmazták* ***
 ***. Megvan tehát a sokszor előkerülő három csillag, mindkét átdolgozónak külön-külön. Magát a színművet, egy hivatalos ajánlás, s egy *Előszó* után, verses *Prologus* vezet be – úgy, ahogy Kosztolányiné is írja. Az egyik „történeti kép” pedig – egyezően Füst Milán megjegyzésével – csakugyan Kálmán királyról szól: *Kálmán király Záróban*.

Egy – föloldandó – probléma van csupán: mind Kosztolányiné, mind Füst Milán az első világháború éveire teszi az „átdolgozás” idejét, a könyv viszont csak jóval később, csak 1924-ben jelent meg. Hogyan magyarázható ez? A választ, úgy gondolom, maga az 1923 decemberében keltezett *Előszó* adja meg, amely expressis verbis kimondja, hogy a könyv terve régi, már húsz éves. „E darabok terve már húsz év előtt készen volt” – írja itt Havass (7.). S amivel e mondatát folytatja, az egyszerre homályteremtő önigazolás és valódi „beismerés”: „Most öntöttem formába vázlatomat két író munkatársam segítségével, kiknek ez úton mondok köszönetet készséges munkájukért” (7.). A „most” itt csupán megszépítő eltüntetése annak a számára nyilván kellemetlen ténynek, hogy az ambicionált színházi bemutató elmaradt. (A mű kinyomtatásával pedig nyilván önmagát kárpótolta az előadás elmaradásáért.)

Az a lehetőség, hogy mind Kosztolányiné, mind Füst téved az időpont körülhatárolásában, s az átdolgozás a háború utáni „most”-ban született meg, elvethető. S nemcsak azért, mert a világháború nagyon erős kronológiai fogódzó, hatékony mnemotechnikai segédeszköz, hiszen oly intenzív élményeket jelent, amelyeket aligha felejt el az ember. De azért is, mert az 1920-as évek elején Horvát Henrik egy ideig nem Budapesten élt, s így az átdolgozásban való közreműködése kronológiailag is problematikus lenne. Márpedig maga Havass is „két írómunkatársá”-ról beszél.

Az a tény pedig, hogy Kosztolányi Esti-novellát akart írni a történetből, maga is arra vall, hogy régi, *fiatalkori* eseményről volt szó.

3

Az átdolgozás időpontját persze érdemes az első világháború évein belül némileg szűkebb időhatárok közé vonni. Ezt néhány ismert tény lehetővé is teszi. Kosztolányiné szerint ugyanis Kosztolányi öccse, Árpád akkor már katona volt, s már Ádámka is megszületett. Ez kizárja, hogy a négerkedésre 1915 előtt került volna sor. A háborús drágasággal való

szembesülés is ezt az összefüggést erősíti. A munka azonban nem húzódhatott el 1917 februárjáig – a Hatvany Lajos Pesti Naplójához szerződő Kosztolányi anyagi helyzete ugyanis akkor a „báró” révén rendeződött. (Olyannyira, hogy főnöke és mecénása segítségével még a Tábor utcai ház hiteleinek törlesztését is sikerült megoldania.)

Az „átdolgozás” valószínűsíthető ideje tehát valamikor 1915 vége és 1917 eleje közé tehető.

4

Havass Rezső eredeti kézirata nem áll rendelkezésünkre, sőt esetleges előkerülésére sincs sok esély. Nehéz tehát pontosan megmondani, miben állott Kosztolányi (s Horvát) szerepe a „színmű” végleges szövegének kialakításában.

Néhány dolog mindazonáltal mégis valószínűsíthető.

Havass az *Előszó*ban tesz egy árulkodó megjegyzést saját szerepéről: „Történeti képeimben kevés a fantázia, a leírt események mind történeti tényeken alapulnak s dalmát történeti források nyomán a magyar históriának oly adatait is felhasználtam, amelyek eddig előttünk ismeretlenek voltak”. Majd így folytatja: „A szöveg végén közlök egynéhány ilyen adatot, s úgy érzem, történészeink talán szívesen fogják venni, hogy őket további kutatásra érdemes anyaghoz juttatom” (7.). E – művésziellen elképzelésekről árulkodó – vallomás ismeretében, úgy vélem, joggal föltehető az, amire Kosztolányinéék is utalnak: Havass legfőbb valami prózába föloldott történeti nyersanyagot szolgáltatott „munkatársainak”. A szöveg jelenetekre osztása, párbeszédekké alakítása és stilizálása, a mű belső koherenciájának retorikai följavítása a „négerek” hozzájárulása volt. Hogy mind ebből mennyi volt Kosztolányi, s mennyi a „főszerező” Horvát részesedése, ma már nem igen állapítható meg. A legkisebb tévedést akkor követjük el, ha a végleges szöveget közös művüknek tekintjük, de elfogadjuk Horvát állítólagos „főszerezőségének” eshetőségét. Azaz, a prózai szöveget főleg, de nem kizárólag az ő számlájára írjuk.

A könyv némely részei azonban bizonyosan Kosztolányihoz köthetők. A könyvben szereplő három vers közül egyet, a prologust, láttuk, Kosztolányiné is Kosztolányi művének mondja, a másik kettő pedig nagy valószínűséggel szintén tőle való. Bizonyos nyelvi jellegzetességek rá vallanak. Ezen nem változtat az a (különben egyáltalán nem lényegtelen) tény, hogy Kosztolányi e versek megszövegezésekor is a hajdani úri szabók mintájára járt el: „hozott anyagból” dolgozott. Azaz csak „megverselte” a Havass ambícióját rögzítő nyersszöveget – keze tehát meg volt kötve.

A kötet élén álló verset érdemes is ide iktatni:

Prológus

Igric

(Régi magyar ruhában, kezében egy ódon igric-készéssel a függöny elé lép és miután néhány akkordot fogott a zeneszerszáman, ezt mondja):

*Éjszaka kődéből
Jövök én közétek
S most itten a fényben
Magszólal csöndesen
Az ősmagyar ének.*

*Öreg igric-szerszám
Vagyon a kezembe'
S bár rozsdá kimarta,
Ódon szavú húrja
Sír-rí, lágyan pöngve.*

*Azt pöngi, régen volt,
Szép magyar dicsőség
És látom az éjben
A dicső nagy múltnak
Sok bajnoki hőjét.*

*Higyjetek én nékem,
Most szebbek a rózsák
Álmok ligetében,
Mint földön a koldus
És szürke valóság.*

*Ajkam esupa láz, hogy
A dalba belékezd.
Finom asszonyosságok,
Nemes magyar urak,
Értitek-e még ezt?*

*Kendőzött arc színe
Adjon vigaszt nekünk,
A csalárd teátrum
Hirdesse kihamvadt,
Rég múlt dicsőségünk.*

*Én vagyok az álom,
Siralmak mezőjén
Hit és visszanezés,
Végtelen sötétben
Egy csöppnyi verőfény.*

*Régi dicsőségről
Mondok íme regét,
És mondom a vágyat:
A földet, a tengert
S az örömök egét.*

*Mert a habok zúgnak,
Csillagok ragyognak,
Azt pöngi a szerszám,
Nyílik még az élet
Szegény magyaroknak.*

A *Kálmán király Zárában* című „kép” igrice, Rigó szintén versben szólal meg (22–23.); ezt bár nem iktatom ide, úgy gondolom, szintén Kosztolányi számlájára kell írunk. Sőt Rigó megszólalásának némely részlete nagyon erősen Kosztolányira vall, a leginkább például ez: „Szent elődje vala / Ama vitéz László, / Ő a könyv vitéze, / Mind messzebbre látszó / Világ viadalján / Fény, ige és zászló”. A *látszó/zászló* rím az ő rím��tárából való. A harmadik vers IV. Béla igriceének, Boldizsárnak szájából hangzik el (49–50.), s – bár kevesebb „kosztolányis” van benne – a Kosztolányi és Horvát közötti munkamegosztás alighanem ennek megírását is Kosztolányi feladatává tette.

5

A *Fényben...* megítélése, paradox mód, nem egyszerű. Irodalmi jelentősége nyilvánvalóan nincs: hiába vett részt a megszövegezésben két profi, Kosztolányi és Horvát, a végeredmény esztétikai szempontból fölöttébb kétséges. A Kosztolányiné és Füst által megörökített reakciók tanúsága szerint így gondolta ezt maga Kosztolányi is. S ez nem is igen lehetne másként. Ha belegondolunk, hogy az az időszak, amikor e mű alakot öltött, a magyar irodalomban a Nyugat fénykora, s már az avantgárd is zászlót bontott, a *Fényben...* tematikája, szcenikája, sőt egész beállítódása meglehetősen anakronisztikus szövegkép-ződménynek mutatkozik. A témát bonyolító „invenció”, illetve a „följavított” retorizáltság részleges ellentéte azonban elméleti szempontból s mai távlatból is bír némi érdekességgel. Úgy látszik ugyanis, hogy a szöveg retorizáltsága, ha megmarad az eredeti invenció keretei közt, nem képes felülrni a naív és anakronisztikus beállítódást: az „invenció” maga alá gyűri a helyenkénti jobb részletmegoldásokat is. A kettő között feszülő föloldhatatlan ellentmondás tanulmányozása tehát tanulságos szövegnyelvészeti, retorikai stú-

dium tárgya lehet. Érdekes azonban, hogy a korszak színházi lexikona, az úgynevezett Erődi–Schöpflin e műve okán regisztrálja Havasst, s mint színműírót tartja számon. E tény, amellet, hogy minősíti a lexikont is, elgondolkoztató. Közvetve megerősíti azt a föl ismerést, miszerint mentalitástörténeti jelentősége lehet irodalmilag jelentéktelen, naiv és anakronisztikus szövegeknek is. A téma, a scenika, a szövegben fölbukkanó, szociológiai-lag is „köthető” és magyarázható képzetek és ideológémák összhangban lehetnek bizonyos olvasói beállítódásokkal, s kifejezhetik, illetve megerősíthetik azt. Egy modern társadalom szociokulturális jellemzőit tekintve sohasem egynemű. Erre az összefüggésre a *Fényben...* esetében nemcsak az hívja föl a figyelmet, hogy a könyvet a Magyar Nemzeti Szövetség irodalmi szakosztálya „a magyar nemzeti öntudat erősítésére és a hazafias szellem ébrentartására kiválóan alkalmasnak találta, és mint ilyen a magyar közönség figyelmébe a legmelegebben” ajánlotta (3.). Ennél is jellemzőbb mozzanat, hogy a *Fényben...* egyebek közt egy komplett szent korona tant is előad. IV. Béla és Ákos beszélgetése során ugyanis Ákos azért akarja rávenni a királyt menekülésre, hogy ezzel megmentse a szent koronát, „ami több mint egész seregged és országod, [...], ami minden hatalmad forrása, minden erőnek foglalója, hazánk jövőjének ebben az órában egyetlen záloga” (41.). S tünetértékű e vonatkozásban az is, ahogy maga IV. Béla reagál erre („Elérzékenyülve, könnyekkel szemében”): „A korona! A bujdosó király bujdosó koronája! Letört nemzetnek töretlen koronája! Igen, ez az. Amíg ez a szentségünk töretlen, sértetlen, addig él a nemzet s nincs veszve az ország! Látszólag aranykincs, de valóságban eszme. Milliók érzése, milliók lelke él s egyesül benne! Hadsereg szétfuthat, ország szétszakadhat, de amíg ez a szent talizmán megmarad, ez köti egymáshoz magyarral a magyart. Dúlhat az országban pártoskodás, viszály [...], hozzá ez nem érhet fel, magasan tündöklik dicső ősi fényben ez a szent korona, mint a nap az égen. Igen, szent, szentséges koronám, olyan vagy, mint a nap! Azt is olykor sötét felhők takarják el, amint reád is most egy nemzet balsorsának felhői borultak. De majd széthasad a felhők kárpitja s te is, mint zivatar után a nap, elő fogsz tűnni újra szívárvány koszorújában, diadalmasan ragyogva az ébredő, föléledő magyar nemzet égén! Ne csüggedj, Ákos fiam! A korona csak bujdosik, de minden magyar lelkét bevilágítja fénye” (41–42.).

S ez a kétségkívül Kosztolányi tollára utaló gondolatmenet csak az egyik a hasonlók között...

Ha tudjuk, hogy a szent korona tan mentalitásalakító és kifejező szerepe – finoman szólva – mily ellentmondásos, ám máig élően eleven bizonyos körökben, fölmerül a négerkedés morális felelősségének kérdése is. Az, hogy valaki, anyagi szükségből, eladja munkaerejét és képességeit valaki másnak, önmagában nem ítéhető el. A négerkedés általánosságban való elítélése farizeus viselkedés lenne. De kérdés: ha ez a négerként végzett, vagyis névvel nem vállalt bér munka, hatását tekintve, negatívan értelmezhető fejlemények földelésében válik „társtettség”, mentesít-e a felelősség alól az, ha a közreműködő nem adta nevét a munkához? A válasz még mai, relativizáló korunkban sem egyszerű, s nyilvánvalóan több mindentől függ. Lényeges mozzanat lehet például az így előállított szöveg tényleges hatástörténete – az tudniillik, hogy a terítéken lévő szöveg megmarad-e a magánostobaság szűk körében, avagy, minden anakronisztikus vonása ellenére, számottevő tényleges hatást fejt ki az olvasók valamely körében?

Kosztolányinak – Kosztolányiné és Füst által fölidézett – reakciói szerint maga a „néger” ez esetben magánostobaságként kezelte a létrejött művet, a közreműködést pedig közvetkezmények nélküli játéknak. Valószínűleg igaza is volt. Ki tud ma egyáltalán a *Fényben...* létéről is?! Mégis, történeti távlatból szemlélve a történeteket már nem lehetünk teljességgel bizonyosak, hogy ez az önértelmezés helytálló. A 20. század folyamán túlzottan sok, intellektuális szempontból értéktelen, ám bizonyos összefüggésekben történetileg hatékonyra váló érzület- és gondolatörmelék halmozódott föl a társadalom széles rétegeiben. S egyelőre ki tudná nyomon követni e törmelékek nemzedékeken átívelő útját, virulenciáját? Még az is lehet, hogy egy ilyen színmű is médiuma lehetett bizonyos eszmék terjedésének.

Kár, hogy a tervezett Esti-novella, az *Esti és Havas* végül nem íródott meg. Abban a novellában ugyanis szükségképpen az érett Kosztolányi távlatából került volna fölidezésre és mérlegre a négerkedés története, s úgy talán nemcsak a humoros oldala vált volna látathatóvá.

IRODALOM

Füst Milán 1986: Még egy emlékezés Kosztolányi Dezsőről. In: uó: *Emlékezések és tanulmányok*. 2. kiad. Bp. 70–80.

Gulyás Pál 1993: Magyar írók élete és művei XII. köt. Bp. 858–859.

Havass Rezső 1924: *Fényben... Három magyar–dalmát történeti kép. Színmű*. Bp.

Kelevéz Ágnes–Kovács Ida 1985: *Jegyzetek*. In: Kosztolányi 1985. 101–142.

Kosztolányi Dezső 1985: *Napló*. Sajtó alá rend. Kelevéz Ágnes és Kovács Ida. Bp.

Kosztolányi Dezsőné 2004: *Kosztolányi Dezső. Életrajzi regény*. Bp.

Magyar Könyvészet 1921–1944. VII. köt. Magyar irodalom. Bp. 1980.

MÉL: *Magyar életrajzi lexikon 1. köt.* Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1967. 687.

RNL: *Révai Nagy Lexikona 9. köt.* Bp. é.n. 613–614.